

УДК 347.921:347.955

УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК СУБ'ЄКТИ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ

К. В. Гусаров

Анотація: У статті викладено питання щодо суб'єктів касаційного провадження і особливо приділено увагу суб'єктам, що мають право оскаржувати рішення (ухвали) у касаційному порядку. Автором внесено пропозиції щодо вдосконалення правосуб'єктності у касаційному провадженні, спрямовані на реформування цивільно-правового законодавства у бік посилення винесення судами законних і обґрунтованих рішень з дотриманням принципів законності, диспозитивності й ін.

Ключові слова: суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, касаційне провадження, треті особи, оскарження, поновлення строків, прокурор, повноваження.

Аннотация: В статье изложены вопросы относительно субъектов кассационного производства и особенно внимание уделено субъектам, которые имеют право подавать жалобу на решение (постановление) в кассационном порядке. Автором внесены предложения относительно усовершенствования правосубъектности в кассационном производстве, направленной на реформирование гражданско-правового законодательства в сторону усиления вынесения судами законных и обоснованных решений с соблюдением принципов законности, диспозитивности и пр.

Ключевые слова: субъекты гражданского процессуального правоотношения, кассационное производство, третьи лица, обжалование, возобновление сроков, прокурор, полномочия.

Summary: In article questions concerning subjects of cassation proceeding have been stated and the especial attention has been given parties that have the right to make complaint to the decision in a cassation order. Author has made offers about improvements of personality in cassation proceeding directed on reforming of the civil-law legislation towards strengthening of delivery by courts of lawful and well-founded decisions with observance of principles of legality, decentralization, etc.

Key words: party to a civil procedure legal relationship, cassation proceeding, the third parties, the appeal, renewal of terms, the public prosecutor, powers.

Відповідно до ст.ст. 15, 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), кожній особі надано право захищати своє цивільне право у випадку його порушення, невизнання або оспорювання. Кожен має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права чи інтересу.

Змістом права на судовий захист є не лише звернення до місцевого суду, що безпосередньо розглядає цивільно-правові спори як суд першої інстанції. Можливість оскарження судового рішення, яким розв'язано спір по суті, у апеляційному та касаційному порядках також є елементом права на судовий захист.

Не можна не відмітити вагомий внесок у напрямки дослідження перевірки судових рішень представників харківської правової школи – С. Каца, В. Комарова, В. Кройтора, Д. Луспенника, М. Руденка, радянських вчених І. Зайцева, П. Трубікова, М. Штефана, російських процесуалістів О. Борисової, О. Боннера, М. Пацациї [1; 2; 5; 7; 9-11; 13; 14; 21; 24]. Проте стрімке оновлення цивільного процесуального законодавства потребує нових підходів до викритих раніше проблем, висвітлених у юридичній літературі.

Упродовж розвитку цивільного процесуального права України законодавство

по-різному визначало суб'єктів касаційного оскарження та порядок реалізації останнього. Стаття 324 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), з одного боку, закріпила демократичний підхід: сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку рішення суду першої чи апеляційної інстанцій повністю або частково. З іншого – зміст вказаної норми містить, на жаль, деякі положення, що викликають труднощі у практичному застосуванні.

Частина 1 ст. 324 ЦПК визначає коло суб'єктів оскарження судового рішення чи ухвали. Право касаційного оскарження надано сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки. До осіб, що брали участь у розгляді справи судом першої інстанції, слід віднести визначені у ст. 26 ЦПК суб'єкти, які були належним чином повідомлені про час та місце судового розгляду та набули статус суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

До суб'єктів, що мають право касаційного оскарження, відносять, перш за все, сторони (позивач та відповідач). Поряд з цим право оскаржити рішення суду першої чи апеляційної інстанцій у касаційному порядку мають право

заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження. Важливою особливістю правового статусу зазначених суб'єктів є те, що процесуальне становище сторін, заявників та заінтересованих осіб вони набули під час розгляду справи в суді першої інстанції.

Відповідно до ст. 28 ЦПК здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника та заінтересованої особи мають усі фізичні та юридичні особи. Отже, це представляє інтерес у зв'язку з неоднозначністю практичного застосування дослідження права касаційного оскарження з боку структурних підрозділів підприємств, установ та організацій, що не мають статусу юридичної особи, як того вимагає ст. 28 ЦПК. Судова практика містить випадки, коли учасниками цивільних процесуальних правовідносин, що склалися у результаті подачі касаційної скарги, можуть бути й відокремлені структурні підрозділи юридичних осіб, повноваження яких закріплене відповідно до законодавства [22, с. 21].

Реалізація права касаційного оскарження з боку структурних підрозділів юридичних осіб можлива за умови делегування їм або їх представникам процесуальних прав, у тому числі й права касаційного оскарження з боку тієї юридичної особи, до складу якої входить той чи інший підрозділ. Таке делегування відбувається шляхом закріплення відповідних процесуальних прав у довіреності або у відповідному статутному документі, що закріплює правове становище структурного підрозділу та організаційно-правове відношення до юридичної особи. Особливістю реалізації права касаційного оскарження структурними підрозділами юридичних осіб є те, що таке право вони реалізують від імені та в інтересах юридичної особи, до складу якої вони входять.

Іншими суб'єктами касаційного оскарження є треті особи як ті, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, так і треті особи, що не заявляють самостійних вимог (ст. ст. 26, 27 ЦПК). Під час дослідження їх права касаційного оскарження рішення суду не виникає проблем у спеціальному дослідженні, враховуючи таке: оскільки третя особа з самостійними вимогами має у справі самостійний інтерес, пред'являє самостійні вимоги на предмет спору, то вона може користуватися правом оскаржити у касаційному порядку судові рішення, яким не задоволено у тій чи іншій частині її вимоги. Навіть, якщо рішення не було оскаржене сторонами, третя особа з самостійними вимогами має право подати касаційну скаргу, якщо вважає, що цим рішенням порушено її права. Треті особи, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору, також мають право на касаційне оскарження, оскільки,

по-перше, вони мають заінтересованість у справі, та, по-друге, винесене судом рішення по справі безпосередньо впливає на їх права і обов'язки та в подальшому може мати преюдиціальне значення для винесення іншого рішення [17, с. 55-92].

До суб'єктів касаційного оскарження відносяться правонаступники зазначених вище осіб (ст. 37 ЦПК). Відповідно до загальних правил здійснення правонаступництва для допуску до участі у справі правонаступника необхідне надання доказів правонаступництва, тобто певних документів, що підтверджують законність правонаступництва. Усі дії, вчинені у процесі до вступу правонаступника, є обов'язковими для нього у такій самій мірі, в якій вони були б обов'язковими для особи, що він замінив. Порядок здійснення правонаступництва у суді касаційній інстанції підкоряється правилам здійснення правонаступництва у місцевому суді. Але особливістю вступу у процес правонаступника на стадії касаційного провадження є те, що питання про процесуальне правонаступництво вирішує суд касаційної інстанції.

Подати касаційну скаргу на судові рішення (ухвалу) має право й судовий представник. Це право може бути здійснене представником лише у тому випадку, якщо його реалізація не заборонена особою, що посвідчує повноваження представника у документі [19, с. 137, 138]. Зазначена вимога не відноситься до законних представників, які можуть здійснювати без спеціальної довіреності чи іншого документа, що підтверджує повноваження договірному представника, всі процесуальні дії, у тому числі й оскаржувати в касаційному порядку рішення суду. Однак адвоката як процесуального представника закон не наділяє правом на оскарження судового рішення лише на підставі ордеру як свідчить практика Верховного Суду України [19, с. 137-139].

Проблемним питанням суб'єктного складу касаційного провадження є надання права касаційного оскарження особам, які не брали участі у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції з причини неоднозначності розуміння окремих аспектів реалізації такого права. Однією з особливостей є те, що законодавець надав можливість оскарження рішення у касаційному порядку особам, які не набули статусу осіб, що беруть участь у справі й не були повідомлені про час та місце судового розгляду за умови, якщо рішенням суду вирішене питання про їх права та обов'язки. Це відрізняє вказаних осіб, як слушно пише С. Фурса, від тих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які набули статусу осіб, що беруть участь у справі під час її розгляду судом першої інстанції, але фактично не брали участі у розгляді справи через те, що належним чином вони не були повідомлені про час і місце судового

розгляду [23, с. 715]. Вказані особи мають право на оскарження рішення також і завдяки ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Зазначена норма передбачає право кожного, чий права та свободи, визнані Конвенцією, порушені, на ефективне відновлення у державному органі.

У правовій літературі почасти виникають сумніви щодо надання у цивільному процесуальному законодавстві права касаційного оскарження судового рішення особам, що не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки [15, с. 17].

Вважаємо, що у діючому цивільному процесуальному законодавстві право оскарження судового рішення надається, по суті, невизначеному колу осіб. Це призводить до певних проблем тлумачення даної норми. Труднощі виникають насамперед під час визначення тих критеріїв, якими необхідно керуватися під час прийняття касаційних скарг від осіб, які не брали участі у розгляді справи. Судам касаційної інстанції зазвичай важко визначити можливість давати оцінку судовому рішення з позиції того, чи стосується воно прав та обов'язків таких осіб.

На нашу думку, ст. 324 ЦПК не обмежує кола суб'єктів касаційного оскарження. Тому до касаційного суду зі скаргою може звернутися будь-яка особа, яка вважає, що її права порушено рішенням суду, яке оскаржується. У даному випадку не виключено можливості зловживання процесуальними правами з метою затримки набрання рішенням законної сили з боку будь-якої особи, на думку якої, судовим рішенням порушено її права чи інтереси. У зв'язку з цим ми не погоджуємося з думкою К. Біди про існування обмеженості кола осіб, що мають право на касаційне оскарження [3, с. 4].

Зазначене не дає підстав погодитися з пропозицією С. Дегтярьова щодо необхідності встановлення наявності юридичної заінтересованості під час звернення до суду [4, с. 11, 28], оскільки за змістом як позовної заяви та доданих до неї матеріалів, так і касаційної скарги важко визначитися з наявністю у особи права на судовий захист, одним з елементів якого є право на оскарження судового рішення. Крім того, підхід зазначеного автора суперечить праву на звернення до суду кожної особи, яка вважатиме порушеним своє право, чи охоронюваний законом інтерес.

Тому суд відповідно до норм ЦПК не вирішує питання по суті в момент прийняття касаційної скарги про те, порушено чи ні права особи, яка звертається зі скаргою на судове рішення. У протилежному випадку суду касаційної інстанції необхідно було б з численними обґрунтуваннями відмовляти у прийнятті касаційних скарг з тієї

підстави, що судовим рішенням права особи жодним чином не порушено. Цим можна обґрунтувати існуюче положення цивільного процесуального законодавства щодо відсутності підстави для відмови у прийнятті касаційної скарги у зв'язку з подачою скарги особою, права якої судовим рішенням не порушено.

Вважаємо, що надання права касаційного оскарження особам, які не брали участі у справі, але відносно прав та обов'язків яких суд ухвалив рішення, відповідає вимозі законності судового рішення. Це зумовлюється і тим, що можливість оскарження рішення для вказаних суб'єктів сприятиме захисту їх прав та законних інтересів.

Стосовно касаційного оскарження судового рішення особами, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, слід зазначити, що під час реалізації права касаційного оскарження вказаними особами цивільне процесуальне законодавство слід доповнити положенням про те, що при подачі ними скарги останні повинні обґрунтувати у касаційній скарзі наявність у них права касаційного оскарження та довести, яким чином суд у рішенні вирішив питання про їх права та обов'язки за їх відсутності та неповідомленні про час та місце судового розгляду.

Реалізація права касаційного оскарження з боку зазначених суб'єктів може істотно ускладнитися, оскільки дізнатися про своє порушене право вони можуть після спливу строку на оскарження рішення (у низці випадків без їх вини). Як наслідок, їх конституційне право на судовий захист та справедливий суд, про що йдеться у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, буде порушено. З огляду на зазначене у випадку необхідності відповідно до ч. 2 ст. 325, ч. 1 ст. 330 ЦПК вказаним суб'єктам за їх клопотанням (ч. 1 ст. 73 ЦПК) касаційний суд повинен поновити строк оскарження поряд зі строком для доповнення чи зміни касаційної скарги з підстав, передбачених законом.

Однак поновлення строків касаційного оскарження у вказаних випадках повинне відбуватися виключно за умови порушення судами першої чи апеляційної інстанцій прав (інтересів) особи, яка звернулася до суду з касаційною скаргою на рішення. Якщо права чи інтереси особи, що подала скаргу, не порушено (що з'ясувалося під час розгляду заяви про поновлення строків на оскарження), – то в поновленні зазначених строків немає правових підстав.

Якщо визначені у ст. 324 ЦПК суб'єкти мають право на касаційне оскарження рішення суду як матеріально та процесуально заінтересовані особи, то належність даного права прокурору, Уповноваженому Верховної Ради з прав людини

та іншим органам і особам, що захищають чужий інтерес у визначених законодавством випадках, потребує уточнення та системного тлумачення.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 27 ЦПК та право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті. Оскільки ст. 27 ЦПК не містить вичерпного кола процесуальних прав, то на підставі викладеного можна зробити висновок про наявність у органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, права касаційного оскарження як такого, що закріплену ст. 12 Закону «Про судоустрій України».

Особи, визначені у ч. 1 ст. 45 ЦПК (крім прокурора), мають право касаційного оскарження за умови участі під час розгляду справи судом першої чи апеляційної інстанції. Не зважаючи на те, що ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» закріплює право вказаної посадової особи бути присутньою у будь-яких судових засіданнях, – цей нормативний акт не передбачає права Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини оскаржувати рішення суду в тих цивільних справах, в яких він не брав участі як особа, що бере участь у справі в порядку ч. 1 ст. 45 ЦПК. На нашу думку, така позиція законодавця цілком відповідає закріпленню у ст. 11 ЦПК диспозитивним засадам цивільного судочинства. Крім того, відповідно до інформації, розміщеної на Internet-сайті Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, зазначена посадова особа за весь час своєї діяльності жодного разу не використовувала право касаційного оскарження судових рішень за цивільними справами [8].

Тому нами не підтримується положення законопроекту, внесеного в недалекому минулому народним депутатом України Н.Карпачовою на розгляд Верховної Ради, що передбачає можливість Уповноваженого Верховної Ради з прав людини чи його представників брати участь у апеляційному та касаційному провадженнях незалежно від участі під час розгляду справи судом першої інстанції [20, с. 7].

Не визначаючи прокурора в якості особи, що бере участь у справі, законодавець у ст. 46 ЦПК наділяє прокурора, а також органи та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб, – правами сторони, у тому числі й правом касаційного оскарження. Зазначеним особам у ч. 1 ст. 46 ЦПК не надається лише право закінчувати справу мировою угодою.

Виходячи з ч. 4 ст. 46 ЦПК, прокурор, який не брав участі у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання касаційної скарги, має право знайомитися з матеріалами

справи в суді. Тому право касаційного оскарження законодавством надається прокурору незалежно від його участі у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції. У зв'язку з цим в юридичній науці підтримується положення діючого законодавства щодо оскарження судового рішення прокурором, який не брав участі у розгляді справи судом першої інстанції [12, с. 21; 5, с. 156-165].

З нашої точки зору, право оскарження судового рішення повинне надаватися прокуророві не як посадовій особі органу, що за чинним законодавством сприяє дотриманню законності в судах, а виключно як суб'єктові цивільного процесуального права, оскільки прокурор має статус учасника судового процесу з правами сторони у справі [18, с. 19].

Право касаційного оскарження, на наш погляд, повинен мати лише прокурор, який брав участь у розгляді справи. Надання прокурору, який не брав участі у розгляді справи, права на касаційне оскарження судового рішення, містить елементи нагляду за судовою діяльністю. У той самий час з прийняттям Конституції України (1996 рік) така функція за прокуратурою не передбачається. Згідно зі ст. 121 Конституції України прокурор у цивільному процесі реалізовує лише функцію представництва інтересів громадян або держави у випадках, вказаних законом. Проте в юридичній літературі є публікації, в яких обґрунтовано визначається сучасний стан та зміст наглядової функції прокуратури, що не охоплює собою функцію прокуратури щодо представництва інтересів громадянина та держави в суді [16, с. 46-51].

Наведена позиція щодо недоцільності надання прокурору, який не бере участі у розгляді справи судом першої інстанції, права оскаржувати судові рішення у касаційному порядку, кореспондується із закріпленими у ст. 11 ЦПК диспозитивними засадами цивільного судочинства, оскільки воля прокурора на оскарження судового акту може не збігатися з волею на дану процесуальну дію матеріально та процесуально заінтересованих осіб. Крім того, практика оскарження судового рішення прокурором, що не брав участі у розгляді справи судом першої інстанції, була предметом критики з боку Європейського Суду з прав людини. Подібні випадки описуються В. Жуйковим [6, с. 134-142].

Вважаємо, що викладені пропозиції стосовно вдосконалення реалізації правосуб'єктності прокурора щодо касаційного оскарження судових рішень будуть спрямовані на подальше реформування цивільного процесуального законодавства у бік посилення винесення судами законних та обґрунтованих рішень з дотриманням принципів законності, диспозитивності та інших принципів цивільного процесуального права.

Доповненням до вказаного вважаємо за доцільне додатково обґрунтувати необхідність

обмеження касаційного оскарження судових рішень з боку прокурора у випадку оскарження судових актів за тими справами, де він не брав участі як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин у судах першої та апеляційної інстанцій. Аналіз статистичних даних Генеральної прокуратури України свідчить про те, що протягом 2008 року посадовими особами прокуратури України було подано 166 касаційних скарг за справами, де прокурор не брав участі, і лише 122 скарги було подано посадовими особами органів прокуратури за цивільними справами, що розглядалися за їх участю. Такі дані свідчать про те, що у більшості випадків оскарження прокурором судового рішення за цивільними справами відбувається за тими справами, де вказана посадова особа не брала участі у судах попередніх інстанцій як суб'єкт цивільного процесуального права, що є порушенням принципу диспозитивності цивільного процесуального права.

Вважаємо, що викладені пропозиції сприятимуть удосконаленню процесуально-правового становища учасників цивільних правових правовідносин як суб'єктів касаційного оскарження у цивільному судочинстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисова Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам. – М.: Городец. – 2005. – 304 с.
2. Боннер А. Т. Избранные труды по гражданскому процессу. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербургского гос. ун-та, Изд-во юрид. фак-та С.-Петербургского гос. ун-та. – 2005. – 992 с.
3. Біда К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец-сть 12.00.04 – К.: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – 2005. – 20 с.
4. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве (теоретико-прикладные проблемы): автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. – Екатеринбург: Уральская гос. юрид. акад. – 2008. – 44 с.
5. Дунас Т. О., Руденко М. В. Прокурор у цивільному процесі України: Сутність, завдання, повноваження: Навч. та наук.-практ. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За наук. ред. д.ю.н., проф. М. В. Руденко. – Х.: Харків юридичний. – 2006. – 340 с.
6. Жуйков В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию. – М.: Статут. – 2006. – 283 с.

7. Зайцев И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та. – 1985. – 490 с.

8. Звернення, позовні заяви та інші документи Уповноваженого з прав людини [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/zver_frame.htm

9. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве. – М.: Юрид. лит. – 1980. – 208 с.

10. Комаров В. В. Рішення Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України: проблема конкуренції // Проблеми законності. – 2009. – № 100. – С. 31-41.

11. Кройтор В. А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 198-205.

12. Кудрявцев В. В. Судово-правова реформа і прокуратура: деякі аспекти проблеми // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матер. наук.-практ. конф. 18-19 квітня 2002 року – К. – Х.: Юрінком-Інтер, 2002. – С. 19-21.

13. Луспенник Д. Особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції: спірні питання // Право України. – 2007. – № 6. – С. 69-74.

14. Папация М. Ш. Процессуальная деятельность проверочных инстанций арбитражного суда. Проблемы эффективности. – М.: ООО «ИПЦ Маска». – 2008. – 695 с.

15. Радзиевский Ю. Право на обжалование: третий лишний? // Юридическая практика. – 2007. – № 34 (504). – С. 17.

16. Руденко М. Нагляд за додержанням прав та свобод людини і громадянина // Вісник прокуратури. – 2007. – № 2 (68). – С. 46-51.

17. Сибилев Д. М. Участие третьих лиц в гражданском судопроизводстве. – Х.: Легас. – 2001. – 104 с.

18. Сидоренко М. Діяльність органів прокуратури з представництва інтересів громадян і держави в судах // Вісник прокуратури. – 2007. – № 6 (72). – С. 19-25.

19. Судова практика Верховного Суду України у цивільних справах: Офіційне видання / За заг. ред. А. Г. Яреми. – К.: Ін Юре. – 2006. – 459 с.

20. Стеценко О. Объять необъятное – целесообразно ли? // Юридическая практика. – 2006. – № 43 (461). – С. 7.

21. Трубников П. Я. Пересмотр решений в порядке судебного надзора. – М.: Юрид. лит., 1974. – 240 с.

22. Ухвала судової колегії з цивільних справ Верховного Суду України від 23 травня 2002 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3 (37). – С. 21.

23. Цивільний процес України: академічний курс [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; За ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я. – 2009. – 848 с.

24. Штефан М. Й. Концептуальні положення правового регулювання апеляційного і касаційного провадження в новому ЦПК України // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 2. – С. 154-162.